

O a doua serie de studii închinată profesorului Salač, cu prilejul celei de-a 70-a aniversări, au fost tipărite în vol. LXXVIII (1955) din *Listy Filologicke*, organul filologilor clasici din Republica Cehoslovacă, editat de Academia de Științe din Praga în condiții tehnice și redacționale vrednice de laudă.

Despre munca filologilor clasici maghiari, în ultimii zece ani, se citesc indicații interesante în articolul prof. Gyula Moravcsik publicat în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, t. III, fasc. 3, p. 191—209. E oarecum un bilanț de activitate, completat cu un apendice bibliografic, în care se dau referințe exacte la studiile menționate sub o formă sau alta în text. Din bogatul material informativ, reținem existența în R. P. Ungară a unui „Comitet de filologie clasică” — creat în 1950 pentru a sluji ca organ de conducere și control al „studiilor antice” în Ungaria, domeniu extrem de vast și de variat, de vreme ce îmbrățișează în egală măsură Orientul antic, lumea greco-romană, Bizanțul, studiile neogrecești, latinitatea medievală și modernă.

Din inițiativă și sub patronajul Comitetului apar astăzi în republica vecină o serie de periodice, unele adresându-se publicului maghiar, ca „Antik Tanulmányok” (înlocuind vechiul „Egyetemes Philologiai Közlöny”), altele destinate informării specialiștilor de peste hotare și redactate în limbile rusă, franceză, engleză, germană și latină. O astfel de revistă e cea în care e tipărit articolul prof. Moravcsik și în același scop se publică o serie de alte periodice, ale căror preocupări le apropie destul de mult de „Acta Antiqua”: „Acta Archaeologica”, „Folia Archaeologica”, „Acta Linguistica”, „Acta Orientalia”, „Acta Historica”, „Acta Ethnographica”. Contactul cu oamenii de știință de peste hotare e păstrat și prin participarea la congresele internaționale, la ale căror lucrări specialiștii unguri contribuie cu regularitate.

În privința predării limbilor clasice, aflăm că singurul institut de învățământ superior unde se poate forma în Ungaria un tînăr filolog clasic e Universitatea „Lorand Eötvös”, la a cărei Facultate de lingvistică și științe literare există o catedră de greacă, o catedră de lingvistică indoeuropeană și una de istorie veche. O a doua catedră de istorie veche funcționează pe lângă Facultatea de științe istorice. Nu există încă, dar se așteaptă întemeierea unor catedre de byzantinologie și de filologie neogreacă.

În învățămîntul mediu, programele școlare prevăd în acest moment patru ani de latină, obligatorie pentru secția de „umanități”. Limba greacă, în schimb, e predată numai cu titlu facultativ și numai într-un număr restrîns de licee.

Firește, nu poate fi vorba să reproducem aici lunga listă a lucrărilor publicate de filologii și istoricii unguri în ultimii zece ani. Relevăm doar că preocupările lor, extrem de variate, merg de la textele sanscrite și limba tabletelor sumeriene pînă la tratate de filozofie medievală, ca *De mundi aeternitate* al lui Boethius din Dacia. Subliniem, iarăși, că pentru domeniul propriu-zis clasic Academia Republicii Populare Ungare a luat inițiativa publicării unei colecții bilingve de autori greci și latini — *Scriptores Graeci et Latini* — din care au apărut pînă acum mai multe volume, și că traducerea capodoperelor literaturii antice e privită cu o seriozitate deosebită.

D. M. Pippidi

UN NOUĂ MONOGRAFIE A LIMBII TRACO-DACILOR (D. DETSCHEW, *Charakteristik der trakischen Sprache*, Sofia, 1952, 134 pag.)

Este de multă vreme simțită necesitatea unui cadru cât mai larg și riguros verificat al cunoștințelor actuale despre limba traco-dacilor, care a dispărut la începutul epocii prefeudale (sec.VI), lăsînd în urmă numai fragmente: vreo 100 de cuvinte (glose) și un mare număr

de nume proprii (cam 2100) de oameni, triburi, zeități, localități, ape și munți, păstrate în izvoarele literare și epigrafice grecești și romane. Începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea, aceste crîmpee de limbă—datorită valorii lor lingvistice și importanței istorice a marelui popor al traco-dacilor — s-au bucurat de atenție deosebită din partea multor erudiți, atît lingviști (P. Lagarde, A. Fick, W. Tomaschek, P. Kretschmer, G. Meyer, H. Hirt, D. Decev, N. Jokl ș.a.), cît și epigrafiști-arheologi (ca G. I. Kazarov, G. Seure, G. G. Mateescu, V. Pârvan); există deci o literatură bibliografică destul de abundentă în privința limbii traco-dace, dar au rămas încă chestiuni controversate, obscure, atît în amănuntele foneticii și etimologiei (lexicului: marea majoritate a cuvintelor și numelor fiind neexplicate etimologic), cît și în ce privește poziția limbii în ansamblul Indoeuropean. Era necesară deci o revizuire și adîncire a întregului material lingvistic trac; ceea ce a întreprins savantul bulgar, profesor la universitatea din Sofia, Dimiter Decev, după o serie de valoroase articole și studii arheologice-epigrafice și lingvistice privitoare la traci, publicînd cu întregiri și interpretări ingenioase multe materiale epigrafice (inscripții, cărămizi stampilate, diplome militare) cu nume proprii și informații istorice și social-economice, paralel cu etimologii și contribuții originale la istoria limbii și a religiei traco-dacilor. De astă dată, eruditul bulgar încearcă o amplă sinteză a cunoștințelor actuale în cadrul unui tratat sistematic al elementelor limbii trace, în primul rînd fonetica, în cartea *Charakteristik der thrakischen Sprache*, (p. 5—62 text bulgar, p. 63—119 versiune germană, p. 120—124 rezumat rusesc), care cuprinde: fonetica (p. 65—103 consonantism și vocalism), raportul dintre limba tracă și cea frigană (p. 103—107), albaneză, continuatoare a limbii trace (p. 107—115), poziția limbii trace în cadrul limbilor indoeuropene (p. 115—119).

Cercetarea lui D. Decev pleacă de la observația firească și perfect îndreptățită (p. 63) că în ultimele șase decenii, după marea monografie a lui Tomaschek (*Die alten Thraker*, Viena, 1893—1894), au ieșit la iveală o sumedenie de inscripții și papyri îmbogățind considerabil cunoștințele asupra limbii trace. „Prin punerea la contribuție a noului material alături de al lui Tomaschek, a fost cîștigată o temelie mai largă și sigură pentru caracterizarea limbii trace“, supuse unui nou examen de către D. Decev, întemeiat pe documentarea vastă ce-i oferă colecția sa de resturi ale limbii trace¹.

Ca cea mai recentă și amplă cercetare sistematică asupra acestei teme, cartea lui Decev² ar trebui să exprime ultimul cuvînt în materie; ceea ce însă nu corespunde integral realității și așteptărilor, aportul nou sigur valabil fiind destul de modest. Caracterizată printr-un vast aparat savant și o documentare aproape exhaustivă (realizată prin muncă tenace în decurs de cîteva decenii), ca și printr-un admirabil efort ermeneutic și talent combinatoriu în domeniul vast al comparatisticeii indoeuropene, noua lucrare nu prezintă însă aceleași însușiri în ce privește resturile limbii trace, al cărei tablou gramatical-istoric iese de aici cu unele deformări. Pentru stabilirea fizionomiei, a acelei *Charakteristik* și a poziției limbii trace în cadrul indoeuropean, primul obiectiv, principal, este stabilirea legilor ei fonetice, adică a felului cum sînt continuate și reprezentate sunetele limbii de bază în resturile trace, legi ce pot fi determinate numai prin etimologiile reale (sigure) ale cuvintelor și numelor proprii, de a căror valoare depinde totul; contează deci în primul rînd soliditatea soluțiilor etimologice, ale celor date de înaintași, ca și ale celor formulate de autorul noii monografii. Etimologiile

¹ *Sammlung der thrakischen Sprachresten*, care, (cum anunță autorul, p. 63) este în curs de publicare la Academia Austriacă din Viena.

² Avînd totuși lacune în documentarea bibliografică, mai ales în ce privește publicațiile mai recente românești, ca „Dacia“, XI—XII, 1945—1947 (1948), p. 269—270, unde autorul putea să afle că pretinsul nume trac „Dinatos“ este o lectură greșită în loc de „ordinatos“ (centurio) într-o inscripție greacă din Bulgaria; din alte publicații care i-au fost ușor accesibile („Anuarul Institutului de studii clasice“, Cluj, V, 1944—1948; „Revista istorică română“, XIV, 1944 ș. a.) ar fi putut afla unele etimologii de nume proprii și criterii fonetice sigure, care ar fi contribuit la scăderea numărului erorilor din această lucrare, al cărui manuscris pare a fi în unele privințe mai vechi decît prefața (25.VIII.1951, p. 3; sau 25.VIII. 1950, p. 63).

originale (noi) ale lui Decev se împart în trei categorii : a) deplin convingătoare (unele cu caracter de evidență) sau foarte probabile ; b) probabile ori dubioase ; c) neprobabile ori complet neverosimile.

Fără a putea și a căuta să facem o statistică exactă și completă, deosebind însă net și clar etimologiile date de înaintași (pe care nu le cuprindem în acest calcul) de cele formulate de către Decev, acestea din urmă sînt 125, din care 22 valabile (evidente, perfect reușite), reprezentînd principalul aport, de valoare durabilă, al cărții și care pot fi utilizate ca o prețioasă achiziție la repertoriul lexical-etimologic al limbii traco-dacilor¹. Nu este locul aici să arătăm în amănunt, pentru fiecare caz în parte, unde nu putem fi de acord cu autorul, căci asemenea expunere integrală ar putea să ajungă la proporții tot atît de mari ca lucrarea pe care o analizăm ; vom alege deci numai cîteva cazuri, grupîndu-le pe categorii. Erorile autorului rezultă din selectarea, încadrarea și valorificarea lingvistică a materialului, în primul rînd a numelor proprii.

A) Clasificarea eronată a materialului trac ce nu a fost net separat de numele de altă origine ; astfel, ca urmare a greșelilor mai vechi (Seure, Mateescu, Jokl etc.), au fost cuprinse între materiale trace nume de altă origine : a) *grecești* (Tricentios, Triphoulon, p. 66 ; Coteiphos, p. 70 ; Thermi — în Thermidava cu etimologie inacceptabilă din rad. **ker* — „a crește, a hrăni” — p. 71 ; Diopanes, p. 87, 91, de fapt Diop(h)anes ; Caeletharidas, p. 92 etc.) ; b) *iraniene* (Varzbalos, p. 70 ; Sacedallos, p. 71, 72 ; Mezacos, p. 72 ; Natuspardo, p. 77 ; Vastobalos, p. 80 ; Petizaces, p. 89 ; Dalosacos etc.) ; c) *celtice* (Smertomaros, p. 78 ; Muccasenia, p. 88) ; d) *illirice* (Diasdinus, p. 82, 92, de fapt Dasdimus, Dazimus ; Dusmanes, p. 93 = Dasmini) ; e) *latine* (Nata, p. 77) etc.

B) Utilizarea de nume ori forme (variante) corupte sau rău citite din manuscrise și inscripții : *phara* în loc de — *para* (p. 65), *Chesdu-para* (Procopius ; cu etimologia inacceptabilă din rad. **quas-dho-*), *Cuimedava* (Proc., în loc de forma corectă *Comi, Cumidava*, cu explicarea din „*Koumje*”, p. 76) ; *Muca-zero* și *Zera-zenis* (p. 71) ; *Oikuizeres* (care duce la o etimologie artificială și neverosimilă „*der dem Bauernhof Freude verschafft*” oder „*der sich des Bauernhofes freut*”, p. 71 și 99), nume rău citit în loc de ol *Κουτζεραως* ; *La-zenos*, *La-zeres*, *Le-zelmis* (p. 77 ; poate *Dulezelmis*) ; *Di-natos* (p. 77, 82 ; de fapt „*ordinatos (centurio)*”, „*Dacia*” XI—XII, p. 270) ; *Satralis* (p. 86, în loc de forma justă *Disatralis*) ; — *baulos* (p. 86, în loc de —*balos*, cu pseudoetimologia din **bhau-l-*) ; — *traulus* în forma coruptă tîrzie „*Mucatraulus*” (p. 86, din rad. **treu-*, în loc de *Mucatralis*) ; *Ka-zemis* (p. 97, de fapt *Mucazenis*, într-o inscripție din Atena, corectată mai demult) etc., etc.

Asemenea forme greșite, fictive, de nume proprii „*tracce*”, puse în circulație de Tomaschek, Seure, Mateescu, Jokl ș.a., sînt acceptate astfel ca bune, fără controlarea integrală a materialului epigrafic și literar (edițiile de autori greci și latini) ; e firesc apoi că formele corupte, luate ca bune, s-au pretat la dificile și neverosimile construcții etimologice, nesocotînd structura și evoluția fonetică a unora din numele proprii trace cunoscute în forme corecte, autentice. Acestea din urmă nu sînt totdeauna just analizate și valorificate sub raport morfologic și fonetic-semantic ; deci criteriile etimologice și fonetice deduse din, respectiv utilizate în asemenea operații sînt uneori greșite. Astfel, *analiza morfologică* a numelor este eronată : *Drin-gistas*, pentru care se stabilește o etimologie și o lege fonetică discordante : **gheidh-l-* — cu trecerea grupului consonantic — *d-t-* la —*st-* (p. 84—86 ; în realitate este de separat *Dring-ist-* derivat cu sufix —*st-*) ;

¹ De exemplu : *Dala* — în nume personale **dhal* — „a înflori” (p. 69) ; *Zber* — *Zbellhurdus*, nume de zeu din **ġwer* — „a lumina” (p. 73) ; *Rebu* — **rebh* — „a se mișca, a se juca” ; — *maros, Maro* — **mero* — „mare (grand)” (p. 77) ; — *bleptes* în *Cersobleptes* (**wel* — *p* — „a vrea, a dori” (p. 80) ; *Epta* — **ep-t* — (*optimus* etc., p. 87), ca și *Del-optes* (p. 95) ; — *lalcas (Rometalcas, Sitalcas)* — **tolq* — „a vorbi” (p. 92) ; *Ro(e) metalcas* — **rom-*, *rem-* — „a se odihni” ; *Odrysaes* trib — **odh-*, *edh* — „gard, incintă, locuință” (p. 95) ; — *poris*, — *por* — **per* — „a da naștere ; puiu” (lat. *pario, peperis*, p. 101).

numele *Dizas*, derivat *Dizalas*, e analizat în două feluri : *Di-zala* — compus, din care *Diza* ar fi formă scurtată, apoi *Diza* ca rădăcină deosebită (p. 71, 96; vezi mai jos). Potrivit criteriilor generale în etimologie, explicarea originii numelor proprii trace constă în legarea lor cu o rădăcină (bază) indoeuropeană, care să fie justificată formal (fonetic, morfologic) și semantic, să aibă un înțeles acceptabil exprimând o noțiune fizică sau morală potrivită pentru un nume de persoană, de trib, localitate etc. Asemenea criterii nu sînt respectate consecvent, ceea ce face ca soluțiile adoptate să nu fie convingătoare și uneori contrare normelor interne ale limbii traco-dace. Astfel a) *fonetic* postulează în interiorul limbii transformări care sînt contrazise net de etimologiile sigure și evidente ale altor cuvinte (nume), reguli ce nu pot fi înlăturate prin artificii și pseudoetimologii. Inadmisibil este, evident, procedeul de a utiliza în sprijinul acestora legi fonetice ale altor limbi (de ex. grecești, ca trecerea *-d-l-* la *-st-*, în *Bist-*, p. 70, 85—86; *Mestos*, p. 85; *-geist*, p. 86; *Bessi*, p. 86 etc.) pentru a construi etimologii trace; b) *semantic*: nu dă un sens acceptabil pe de o parte pentru nume de persoane, de alta pentru toponime, care să nu fie contrar rostului firesc al elementelor onomastice.

Exemple de acest fel sînt foarte numeroase; ne limităm numai la cîteva cazuri: localitatea *Petra* din **bend-* (*bed-*), *Pautalia* < **beud-*, „aufgeblasen”, *Tomis* < **dem-* (p. 67, 98); *Athos*, *Athys*, *Auty-paro-* < **auk-t-* (*aug-*, *augeo* etc.) „înalt” (p. 85); *Clagissa* < **deleg-*, *dl(o)n)gh-* „lung”, din care ar vrea să rezulte concluzia că în tracă grupul *dl* ar trece la *kl* (p. 86, ceea ce este imposibil; în realitate numele *Clagissa* conține rad. **qleg-* „a suna, a lăuda”); *zalmos* și numele *Zalmoxis-zetmis* din rad. **kel-* „a ascunde, a acoperi”; *Di-zala* < **ghel-* „a străluci”, din care *Diza* ar fi o formă scurtată (p. 71), apoi (după Tomaschek) același *Diza* din nume de persoane este declarat identic cu elementul (exclusiv toponimic) *-dizos*, *-diza* „cetate, fortificație” (de exemplu *Tarpodizos*) din rad. **dheiġh-* „a frămînta lutul, a face un perete (de colibă) din lut etc.” (p. 96), care este cu totul nepotrivit pentru a forma nume de persoană; un caz identic este *Cari-stora* (localitate) alături de numele personal *Car-dentes*, care ar veni ambele din... **gwer-* „munte”, nepotrivit și din punct de vedere fonetic. *Diur-*, *Dura-* (în nume personale) și *Duro-storum* din **gher-* „a cuprinde, a îngrădi” (p. 94); *Dole-Dule-*, *Dyly-Dili-* în nume personale ar fi din **dhol-*, *dhel-* „boltitură, cavitate” (p. 95); *-zenus* din **ġen-* (p. 71) și din același radical să fie *Denth-* (p. 72, 87), ceea ce este cu totul neprobabil; *Tius*, (localitate în Asia Mică) ar veni de la faptul că aici „era adorat Zeus (Dia)” (Stephanus Byz., p. 68; cf. Ruge, *Real-encycl.*, VI A, 857), evident o etimologie populară antică etc.

Operațiile etimologice de acest fel — prin forțarea lucrurilor într-un sens greșit, voind a scoate din resturile de nume și glose trace mai mult decît permit sau tocmai ce nu permit ele — apar artificioase și fără valoare durabilă, ducînd la concluzii inadmisibile, ca de pildă mutația consonantică (trecerea sonorelor în surde $b > p$, $d > t$, $g > k$), cu afirmația surprinzătoare că „dem Thrakischen die mediae überhaupt fremd waren” (p. 69), ori trecerea regulată a lui *o* la *a* (iar cazurile foarte numeroase de *o* în numele trace ar fi forme „grecizate” ori cu *u* pronunțat deschis etc.). Cercetarea se învîrte astfel într-un cerc vicios: legi fonetice scuse din etimologiile eronate ce se bazează tocmai pe aceste criterii fonetice instituite prealabil. Exemple ca cele de mai sus arată cît de frecvent autorul cade victimă unei „omonimii de sunete” (*Opfer der Lauthomonymie*), imputată (p. 109) pe bună dreptate poliglotului de la Lipsa, Gustav Weigand (1860—1930).

Legăturile etimologice dificile și neverosimile, necontrolate îndeajuns, nu pot decît să slăbească încrederea în disciplina etimologiei, una din cele mai importante ramuri ale lingvisticii generale. În consecință, partea interpretativă a cărții rămîne în unele privințe în urma vechilor rezultate (mai ales ale lui Tomaschek, Kretschmer, Jokl); căci lipsa de claritate și ordine în legile fonetice și în etimologia tracă produce același efect în concluziile de ordin general și în considerațiile lingvistice asupra poziției limbii în cadrul indoeuropean, reducînd valoarea ce ar fi putut avea capitolele *Poziția limbii trace*, *Albaneza continuatoare a limbii trace*, raporturile tracilor cu triburile vecine (frigienii, illirii etc.). Lipsită de temel este plasarea tra-

cilor într-o grupă mai restrânsă cu germanii, frigienii și armenii (care ar fi introdus uniform mutația consonantică sub influența unor „etruscoizi”, p. 115; dar postularea mutației consonantice în limba tracă este o greșală evidentă). Față de caracterul de obicei provizoriu al generalizărilor și considerațiilor teoretice cu privire la poziția grupelor lingvistice cunoscute fragmentar (cum este cazul limbii trace) — opinii care sînt supuse schimbărilor și corecțiilor — pe măsură ce progresează cunoștințele pozitive și criteriile științei —, socotim că aportul cel mai valoros al cărții lui Decev rămîn totuși cele 22 (eventual ceva mai multe) etimologii de nume trace, din care cunoașterea acestei limbi a cîștigat mai mult decît din generalizări și considerații bazate pe legi fonetice și etimologii ce nu rezistă cu succes la examinare critică. De altfel, unele din concluziile lui Decev asupra poziției și înrudirilor limbii trace nu sînt admise nici în recenzia judicioasă a lui B. I. Nadel din „Вопросы языкознания”, 1955, nr. 2 (în trad. rom. „Probleme de lingvistică”, 1955, nr. 2, p. 58—66). Fără a fi avut puțința studierii comparative integrale a resturilor trace și deci a cunoașterii în amănunt a acestei limbi, savantul sovietic observă că nu este de acord cu două din tezele lui Decev: limba tracă s-ar fi format în urma încrucișării limbii iranlene cu etrusca; limba tracă nu s-ar înrudi cu illira și frigiana, din cauză că acestea din urmă ar fi de tip *centum*. „Tezele discutabile pe care le cuprinde lucrarea nu sînt o vină a autorului, ci a însuși materialului din izvoare”, observă la sfîrșitul recenziei B. I. Nadel; realitatea pare însă a fi tocmai inversă: nu materialul de limbă tracă (fragmentar și sărăcăcios cum s-a întîmplat să fie transmis în izvoarele antice grecești și romane) „poartă vina” pentru confuziile existente încă în acest sector al lingvisticii comparate, ci mai curînd felul nefiresc și defectuos în care materialul a fost uneori explicat etimologic și interpretat lingvistic și istoric. Din rezultatele de pînă acum ale cercetării este sigur — ceea ce se va dovedi mai clar în viitor — că traca este o limbă indo-europeană independentă de tip *satem*, înrudită de aproape cu frigiana, ca și cu alte idiome ca illiro-messapica, balto-slava și iraniana (toate de tip *satem*), dar nu cu germanica (de tip *centum*).

Pentru cunoașterea cit mai temeinică și completă a limbii traco-dace este necesară o nouă examinare, mai severă, a resturilor ei numeroase, variate și de inegală valoare, spre a stabili definitiv criteriile interne de evoluție fonetică și elementele lexicale explicabile etimologic; asemenea muncă nu este de loc inutilă (după experiența de pînă acum), ca un fel de lux bibliografic, ci un lucru actual și necesar, ce va trebui făcut în viitorul cel mai apropiat, valorificînd integral și critic aportul pozitiv al vechilor cercetări și aplicînd cu prudență și control riguros metoda istorică-comparativă, de mult verificată, care, „cu toate lipsurile ei grave, este totuși mai bună decît analiza realmente idealistă a celor patru elemente a lui N. I. Marr, deoarece prima îndeamnă la muncă, la studiul limbilor, pe cînd a doua îndeamnă doar să zaci pe cuptor și să ghicești în cafea despre cele patru faimoase elemente”. (I.V. Stalin, „Marxismul și problemele lingvisticii”. Editura pentru literatură politică, 1953, p. 30). Studiul comparativ al limbilor are o importanță capitală pentru înțelegerea procesului apariției și dezvoltării civilizației și societății, limba valorificată istoric și comparativ fiind principalul auxiliar al istoriei social-politice pentru perioada comunei primitive și orînduirea sclavagistă. În teritoriul Europei sud-estice, una din cele mai importante limbi vechi ce pot fi identificate pe cale istorică și comparativă este cea traco-dacă, a cărei cunoaștere precisă și temeinică va servi ca mijlocul principal și indispensabil pentru detectarea și explicarea elementului lexical autohton în limba romînă, pentru istoria limbii albaneze¹, precum și pentru alte importante probleme lingvistice și istorice ale teritoriilor carpato-balcanice din antichitate și chiar pentru etnogeneza unora din popoarele acestor teritorii.

I. I. Russu

¹ În privința relațiilor dintre limbile romînă și albaneză este de relevat concluzia judicioasă a lui Decev (p. 113): „păreră (lui Weigand și a altora) că albaneza și romîna s-ar fi dezvoltat în aceeași regiune (restrînsă, Dardania, pe la Niș) ca limbi independente este de respins a